

SUSRET RAZLIKA - dijalog između vernika i vera -

Đuro ŠUŠNJIĆ
Novi Sad

“Čovek ne živi ni sa istinom ni sa lepotom,
već sa drugima”
Dušan Matić

Sažetak

1. Šta znači dijalog sa stanovišta razvoja ličnosti, to jest ontološki? - Razlika između mene i tebe omogućava razgovor. Razgovor između nas nije u službi nekog spoljašnjeg cilja, već u službi rascvata naših ličnosti. Ko nije kadar da razgovara, taj nije sposoban za razvoj: odustati od razgovora sa drugim znači odustati od sebe! Kad upoznate nekog drugog, sebe ste proširili za još jedan život.
2. Šta znači dijalog sa stanovišta istine, to jest gnoseološki? - Istine ima tamo gde se pita i odgovara. Biti otvoren za pitanje drugog znači biti otvoren za drugačiju mogućnost mišljenja. Ja i ti uđemo u razgovor svaki sa svojom istinom, a iz razgovora izademo sa nekom trećom, koju pre razgovora nismo znali. Sinteza dva različita stava gnoseološki je vrednija od svakog stava uzetog za sebe.
3. Šta znači dijalog sa stanovišta stvaranja vrednosti, to jest aksiološki? - U dijalogu moje i tvoje pitanje postaje naše pitanje. Pitanja nas povezuju, odgovori nas udaljuju. Krajnji rezultat našeg razgovora je neka vrednost. To može biti vrednost zajedničkog života, istina kao vrednost itd.
4. Šta znači dijalog sa političkog stanovišta? - Svaki društveni odnos koji nema dijalošku formu, nužno je prinuda i nasilje. Jedan uistinu dijaloški način mišljenja i življenja imao bi za posledicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vernicima fanatika, a među političarima tirana.

Iz metodoloških razloga ovde ću da razmotrim verski dijalog i toleranciju na 4 analitičke ravni: 1) dijalog između vernika iste veroispovesti (napr. dijalog između pravoslavnih vernika međusobno), 2) dijalog između pripadnika različitih hrišćanskih veroispovesti (napr. dijalog između katolika, pravoslavnih i protestanata), 3) dijalog između vernika različitih vera (napr. dijalog između jevreja, hrišćana i islamskih vernika), i 4) dijalog između vernika i onih koji ne veruju (ili sa onima koji su neodlučni odnosno ravnodušni prema veri).

1. Dijalog između vernika iste veroispovesti

Rasprave između vernika iste vere znaju biti isto tako žestoke kao i sporovi sa vernicima različitih vera ili sa nevernicima. Ovo dokazuje da jedna vera ne mora očekivati propitivanje i osporavanje samo od neke druge vere ili nevere, nego i od strane vernika svoje vere, koji je tako

drže otvorenom i spremnom za razgovor. Trpeljivost unutar svoje vere prema odstupanjima od vere može biti mera trpeljivosti prema drugim verama ili neveri. Zvanična vera često je netrpeljiva prema jeretiku i mistiku, iako su oni po pravilu veoma pobožna bića. Oni nisu ljudi koji donose i unose mir u svoju versku zajednicu, jer ne slede propisane obrede i ne haju za stroge norme. Nasuprot tome, crkva smatra da je versko iskustvo pronašlo svoje prave govorne i jezičke oblike u svetim obredima i svetim normama. Ali, i ovde valja biti nepristrasan koliko god se može: treba reći da netrpeljivost prema jeretiku i mistiku često vodi progonu i osudi, ali i zaštiti nadmoćne verske tradicije!

Jedna zvanična (organizovana) vera mora biti na zavidnoj duhovnoj visini da bi mogla podneti ili poštovati izbor koji izvire iz ličnog iskustva, slobode i savesti njenih vernika: uzajamno razumevanje, slaganje i ljubav samo su ideali koji se retko dostižu! Tako, na primer, čim se pojavi monaštvo u nekoj veri (povučeno u tihi svet mira i molitve), to je znak da ga crkveni (zvanični, organizovani) oblik vere ne zadovoljava ili čak sprečava u neposrednom doživljaju svetog i tajnovitog. Isto tako, pojava jeretika je siguran znak da između verskog učenja crkve i stvarnog života vernika postoji neka napuklina, neki nesklad, raskorak i ponor. Mistik, monah i jeretik jesu pitanja za veru koja gaji kult većine (sabornosti) i ne brine mnogo o posledicama ličnog izbora. Odavno se zna da svaka organizacija ne podnosi one koji se razlikuju i koji veruju i misle na zavidnoj duhovnoj i moralnoj visini. Ali, kako reče Ernst Jinger, "pojedinač još uvek ima organa u kojima živi više mudrosti nego u celokupnoj organizaciji". Džon Kuper Pouis dodaje: "Srce sveta može da se obnovi samo kroz usamljениčki život pojedinca". Herman Hese zaključuje: "Čist čovek, spreman da pati za svoj ideal i stremljen ka njemu, to je uvek i svuda retka dragocenost".

Uvek je unutar svake vere bilo glasova koji se nisu mogli da usaglase. Ernst Bloh je često isticao: "da najbolje u religiji jeste to da ona stvara otpadnike". Otpadnik od vere moguć je samo ako postoji zvanična ili ustanovljena vera, to jest kada se njeno učenje sredi u dogmu, iskustvo položi u propisan obred, ličnost zatvori u ulogu, vrednost u normu, ljubav u obavezu... Kada se vera ozvaniči i ustanovi, onda u njoj nešto umre. Otpadnik od vere je sklon da skрати put do boga, uklanjajući posrednike. Za njega molitva nije navika, nego najdublji doživljaj svete i tajnovite stvarnosti. Ima, dakle, pojedinih vernika koji u zvaničnoj i ustanovljenoj veri ne nalaze ispunjenje svojih verskih potreba i želja. To su usamljeni ljudski glasovi koji ne podnose moćne sile obezličjenja: oni nisu ljudi dogme nego ljudi iskustva! Oni su razumeli da je vera ponuda a ne prinuda ("u veri nema prinude"), poziv koji očekuje odziv, a ovaj je po pravilu lični. Ako je spasenje lična stvar, onda učešće u kolektivnom životu i nije toliko bitno: ima spasa i izvan crkve, izvan sinagoge, izvan džamije, izvan hrama. A B. Singer je zapisao: "Potreban mi je bio vlastiti bog kome bih mogao govoriti i od koga bih mogao očekivati odgovor". Vera je šira i dublja od veroispovesti. Konfesionalna pripadnost ne poklapa se posve sa religioznošću, jer ima religioznih koji ne pripadaju konfesiji.

Nikolaj Berdajev na više mesta ističe da crkva *iznutra* živi i diše od svetitelja, proroka i apostola, verskih genija i nadarenih vernika, verskih heroja i podvižnika, dok *izvana* ona živi od episkopa i sveštenika, "stručnih čuvara svetog" (M. Veber). Pokazuje se da su verskoj ustanovi odnosno crkvi potrebne buntovne, stvaralačke ličnosti koje joj pomažu da se razvija. Takva ličnost obasjava druge svojim iskustvom kao što cvet zapahnuje svojim mirisom. Takva ličnost požuruje crkvu da se iznutra menja: to je uglavnom pokret pojedinaca koji ostaje u crkvi i vezan je uz nju do njenog punog ozdravljenja! Iskustvo ovih vitezova vere jeste precizna mera onoga

što je izgubljeno u dogmi, crkvenom obredu i organizaciji, to jest u verskom formalizmu. Crkva nikada ne bi upoznala i pročistila svoju veronauku bez unutrašnjih sporova i spoljašnjih osporavanja. Ove sporove i sukobe nisu zapodevali i vodili ljudi bez duhovnih sposobnosti, nego baš oni blistava uma i čista srca: verski gorostasi među verskim patuljcima! Ovde treba svakako istaknuti da ova napetost između ličnog iskustva bogotražitelja i zvanične crkvene norme može da doprinese boljem *samorazumevanju* pravoslavne vere. "Jer treba i jeresi da budu među vama, da se pokažu pošteni koji su među vama" (Kor 11,19). Pošto svaki vernik dohvata i shvata poruku spasenja na delimičan i nesavršen način, kroz trpeljiv razgovor mogu da rastu u razumevanju svete tajne. Ovde je pravo mesto da se navedu reči A. S. Homjakova: "Učitelj je otišao na put, ostavljajući svoje učenje trojici učenika. Najstariji je verno *ponavljao* ono što ga je učitelj naučio bez ikakve promene. Jedan od mlađih je *dopunio* učenje, a drugi je *odstupio* od njega. Po povratku, učitelj, ne naljutivši se ni na koga, reče mlađemu: "Zahvali se svom starijem bratu, jer bez njega ti ne bi sačuvao istinu koju sam ti preneo". A onda reče starijem: "Zahvali se svojoj mlađoj braći, jer bez njih ti ne bi razumeo istinu koju sam ti poverio". Pouka koja sledi mogla bi da glasi ovako: svaki pokret protiv crkve mogao je da se prevede u pokret unutar crkve da je bilo više dijaloga, tolerancije i hrišćanske ljubavi. Ako pravoslavni vernici ne umeju da vode uljudne razgovore unutar sebe, onda oni još manje mogu da vode trpeljive razgovore sa vernicima drugih hrišćanski veroispovesti, ili vernicima drugih vera, ili sa onima koji ne veruju. - Svete reči čine nam se suviše visoko, jer smo mi pali suviše nisko.

2. Dijalog između pripadnika različitih hrišćanskih veroispovesti

Čudno je što se oštri sporovi i sukobi rađaju među onima koji su najviše slični - između pripadnika različitih hrišćanskih veroispovesti. Iako se zna i prizna da su katolička, pravoslavna i protestantska veroispovest zapravo jedna te ista vera, naime hrišćanska, sa razlikama koje nisu vredne pomena, ipak se svaka od njih zatvara (napr. brakovi se sklapaju u okviru svoje veroispovesti). Na apstraktnoj ili teološkoj ravni njihovi su stavovi hrišćansko-humanistički, na društveno-političkoj ravni njihovi stavovi su ideološko-pragmatički. Sledi da se hrišćanstvo izdelilo unutar sebe zbog ideoloških razlika a ne teoloških razloga: netrpeljivost među sestrinskim crkvama ne dolazi iz teologije nego ideologije! Zato je engleski pisac i episkop anglikanske crkve Džonatan Svift i mogao reći da "mi imamo upravo onoliko vere koliko je potrebno da se mrzimo, ali nedovoljno da volimo jedni druge". Na duhovnoj ravni, zapadno-evropska kultura od svoga početka traga za mirom, a na iskustvenoj ravni, celo vreme svoga postojanja rađa sukobe.

Naizgled je protivrečno da se spori o nečem što je od boga darovano i određeno - o božjoj poruci. Međutim, iako je božja poruka po sebi celovita i jasna, vernici raznih hrišćanskih zajednica razumeli su je na različite načine ("more ways than one"). Gledano apstraktno-teološki, značenje poruke (dogme) uvek je isto, samo je razumevanje poruke (dogme) od strane pojedinih vernika ili verskih zajednica po pravilu različito. Sama činjenica da postoji razlika u razumevanju svete reči od strane vernika i čitavih zajednica znači da im se nešto događa. Razlike u razumevanju nemaju osnova u svetom pismu, nego u osobnom iskustvu i istoriji. Reč dobija ono značenje koje joj udahnuje vernik ili verska zajednica. Trebalo bi da su hrišćani vernici jedne knjige, ali oni to ipak nisu: javljaju se razlike u okviru istog!

Ako se ima na umu da su razne hrišćanske veroispovesti samo različita razumevanja iste objave ili poruke, onda se mora reći da u pogledu same vere među njima ne bi smelo da bude spora. Hrist je zahtevao "da svi budu jedno". Hrist je jedan, ali hrišćani nisu jedinstveni. Oni su bili koliko-toliko jedinstveni prvih vekova hrišćanstva. To je bilo u ono vreme početka, kada je hrišćanstvo bilo slično Hristu, koji je uvek bio duhovno i moralno viši od crkve. Ako je sveto celina, onda delenje celine znači grešku i greh prema "svetom jedinstvu". Jer odmah se narušava celina duše koja ne zna i ne želi da zna za bilo kakvu podelu.

Leonard Bof često opominje da je hrišćanstvo koren iz koga ne niče samo jedna grana i samo jedan cvet. Ap. Pavle je davno upozorio: "Ne hvali se granama; ako li se ipak hvališ, ne nosiš ti korijena nego korijen tebe" (Rim 11,18). Ako svaka od tri hrišćanske veroispovesti prizna da je njeno razumevanje božje poruke ljudsko, to jest ograničeno, onda će svaka na taj način sebe otkriti ili otvoriti za neograničeno bogatstvo značenja same poruke. N. Berdajev, govoreći *O čovekovom pozvanju*, kaže: "Hrišćanska svest ne dopušta čoveku da misli kako sam živi u istini, dok drugi žive u laži. Niko ne oseća punoću istine i ne živi u potpunoj istini, nije prešao u čisto biće". Reč je o tri različita a ne isključiva načina ispovedanja iste vere: kao što postoje tri načina pevanja iste pesme ili tri načina sviranja iste muzičke skladbe! Dijalog između različitih ogranaka istog stabla, istog hrišćanskog pogleda na svet, pre bi trebalo da bude prijateljsko ubeđivanje nego duhovni spor ili društveni sukob. J. Gorder pita: "Možeš li da zamisliš jednu široku reku koja se neko vreme deli u tri različita toka pre nego što se ta tri rečna toka opet spoje u jednu veliku reku".

Hrišćanska vera je dijaloška u svojoj biti, jer hrišćanski bog ne prestaje da vodi razgovore sa svojim učenicima, sledbenicima pa i protivnicima. Drugi se, zapravo, i ne vidi kao protivnik ili neprijatelj, nego kao dopuna i suprotnost. Ali hrišćanske crkve su i pre raskola 1054. godine, vekovima vodile odvojen verski život, jer da nisu, ne bi bilo nikakvih razlika s obzirom na učenje, organizaciju verskog života i vršenje verskih obreda (setimo se samo spora oko ikona, celibata, nepogrešivosti pape, oboženja itd.). Tako L. Bof smatra da je katolicizam načinio istorijsku grešku i greh isključenjem protestantizma kao unutrašnje, kritičke svesti, jer je ova svest omogućavala da se božja reč "prepozna na drugi način osim u jednoj jedinoj doktrini, jednoj jedinoj liturgiji, jednoj jedinoj moralnoj normi, te u jednoj jedinoj crkvenoj organizaciji".

Rano uvođenje racionalne dimenzije u hrišćansku veru (racionalna teologija) predstavlja izvesnu prepreku za potpuno zatvaranje, fanatizam i netrpeljivost, jer znanje je otvoreno za razloge i dokaze, dok čista vera to nije, jer je ona isto što i ubeđenje i sigurnost. Sporovi najčešće nastaju oko nekog pitanja za čije se rešenje mogu navesti dokazi za i protiv, pri čemu niko nema dovoljno dokaza da bez prigovora zastupa svoj stav. Ako pravoslavna verska tradicija drži da su mistično iskustvo, isihazam i obred nadmoćni razumu, logici i nauci, onda zapravo nikakav razgovor između nje i verskih tradicija sa razvijenom racionalnom teologijom nije moguć ili je veoma otežan.

Kada čovek sve sabere i oduzme, sav se oduzme, jer odjednom otkrije da ljude deli ono što im je zajedničko: zajedničko poreklo, zajednički jezik, zajednička vera. U Severnoj Irskoj ista hrišćanska vera razdvaja protestante od katolika, koji se međusobno bore na život i smrt. Jedni druge ne mogu da izbegnu, iako ni jedni ni drugi ne žele da se sretnu. "Što je bliskije dodirivanje, utoliko je snažnija mržnja"- ističe J. Hajzinha. Netrpeljivost, zlu krv i mržnju ne izazivaju toliko velike razlike, nego baš one male i zanemarljive, pa su u pravu oni koji govore o "narcizmu malih

razlika" ili "prokletstvu malih razlika". Ali o ovome nema potrebe da se dalje govori, jer mi imamo bogato iskustvo sa nelogičnom činjenicom da dva-tri naroda deli ista vera, isti jezik, isto poreklo, isti običaji itd. U pravu je čuveni antropolog B. Malinovski kada kaže: "Ljudska priroda je takva da se želja zadovoljava isto toliko umanjivanjem drugih koliko unapređivanjem samog sebe". Češki katolički filozof Jan Patočka tačno je primetio: ono što se još nije desilo hrišćanstvu jeste samo hrišćanstvo!

S. Bulgakov ističe da svaka od ovih triju veroispovesti ima šta da ponudi svakoj drugoj. Pravoslavlje je tu da podseti sestrinske veroispovesti na duhovne vrednosti mučeništva i vernosti. Rimokatoličanstvo je tu da opomene pravoslavne na racionalno obrazovanje i praktično političko delanje. Protestantizam je tu da ih obe podseti na slobodu ličnosti i etičke vrednosti vere. Sve greške i grehovi nastaju kao posledica neuspeha u odnosu sa drugim i drukčijim.

3. Dijalog između hrišćana i nehrišćana

U *Kuranu*, svetoj knjizi islamske vere, "spuštenoj s neba pomoću nebeskog užeta", stoji zapisano: "Od jednog čoveka i od jedne žene vas stvaram i na narode i plemena vas delim, međusobno da se upoznajete". Svaka religija samo je jedan od mogućih uvida u apsolutnu i mističnu stvarnost koja se manifestuje ne samo u prirodnom svetu nego i u duhovnom i društvenom životu. Pitati koja je religija bolja ili najbolja isto je kao i pitati koji je jezik bolji za sporazumevanje: što ih neko više zna bolje se sporazumeva! Stav "samo je moja vera prava a sve druge vere krive" ne može biti osnova za dijalog i trpeljive odnose, kao ni za bilo koji oblik stvarne saradnje. U meri u kojoj se druga vera ne priznaje kao sastavni deo vlastitog pogleda na svet, u toj meri se ona doživljava kao moguća opasnost. Kad jedna vera mirno podnosi drugu, ne samo u duhu nego i u stvarnosti, onda je to znak snage obeju vera i jamstvo njihove budućnosti. Ako su sve vere podjednako vredne, onda poziv na preobraćenje nema nikakva smisla. Vere su različite, ali nisu stepenovane po vrednosti, jer to bog nije želeo. "Da je Alah hteo da svi ljudi budu jedne vere, oni bi bili svi iste vere". Jedna mudra misao stigla je i do nas sa istočne strane sveta, odakle, uostalom, i potiču sve zapadne vere. "Čovek koji poštuje samo svoju veru, a potcenjuje druge, nalik je na čoveka koji poštuje samo svoju majku, a prezire majke drugih". Islamski vernici su naša mlađa braća, kao što su i jevrejski vernici naša starija braća – jedni od drugih mogu da uče i bogate svoje iskustvo. Imaju jednog boga sa tri imena. "Naš Bog i vaš Bog jedan je" (Kuran, 29,46).

Svaka sličnost između dve religije znači prevazilaženje činjenice relativizma i prilog je univerzalizmu ljudskog iskustva: ovo univerzalno omogućava razumevanje, ono posebno ga otežava! Ovo univerzalno ili zajedničko svim religijama ustvari je temelj ljudskih prava i moralnih prestava savremenog sveta. Multinacionalnost i multikonfesionalnost jesu osnovno obeležje savremenog sveta. Između više od 200 država na svetu, svega desetak su čiste, bez mešanog stanovništva. U njima živi manje od 0,5 % ukupnog svetskog stanovništva, a svi ostali žive u nacionalno i verski mešovitim državama. Danas nema većeg grada u svetu u kome se ne bi mogli naći ljudi različitih vera, nacija i kultura. Iz njihovih duhovnih susreta nastali su istinski plodovi ljudskog uma, a iz telesnih dodira najlepša lica ovoga sveta. Mi ni danas nismo dovoljno svesni značaja i značenja što ga razgovor kao duhovni susret ima u razvoju svetske kulture, u čijem središtu su svetske religije. Odbiti razgovor sa drugom kulturom, odnosno drugom religijom, znači odbiti mogućnost da se nešto drugo nauči, da se obogati vlastita kultura i religija.

Ko se poistovećuje samo sa vrednostima svoje kulture, taj je slep za sve druge kulture - on je čovek jedne kulture, osuđen da duhovno ne raste. Jedna kultura ne može postati svesna sebe, to jest svoga *identiteta*, bez odnosa sa drugim kulturama, koje se od nje razlikuju.

Ako se dva načina mišljenja, verovanja i delanja toliko razlikuju da se ne može naći neko polje uzajamnog razumevanja, onda nije mali plod razgovora među njima ako se ustanove granice preko kojih se ne može ići dalje. Jedna vera ne sme biti protiv druge: ako ne mogu jedna sa drugom, onda mogu jedna pored druge, a ne moraju jedna protiv druge. Razlike među religijama nisu više osnova za netrpeljivost i sukobe, već povod za razumevanje i saradnju. Netrpeljivost je nespojiva sa izvornim porukama svetskih religija. Maks Veber navodi da su u helenskom svetu čak i zavađeni narodi poštovali bogove svojih protivnika i prinosili im žrtve. U savremenom svetu pluralističkih verovanja trpeljivost postaje merilo vrednosti jedne vere. Trpeljivost je nužan uslov u društvima verske, nacionalne i kulturne različitosti. V. Džems u *Raznolikosti religioznog iskustva* primetio je: "U kući našeg Oca mnogo je soba, pa svatko mora sam otkriti vrstu religije i količinu svetosti koja se najbolje slaže s onim što on smatra svojom snagom, te osjeća kao svoju istinsku misiju i vokaciju".

Ako se uporede svetske religije, onda će se ustanoviti da u njihovim učenjima preovlađuju stavovi razumevanja, trpeljivosti i ljubavi. Ako je to tako, a jeste, otkuda onda mržnja, sporovi i ratovi? Očigledno da ove pojave ne dolaze iz religije. Odakle onda dolaze? Dolaze iz religijske ideologije (klerikalizma, nacionalizma, fundamentalizma itd.) - kad se vera stavi u službu ograničenih interesa. Prema tome, svete reči osnivača svetskih religija ne sadrže ništa što bi ličilo na netrpeljivost, mržnju i rat. Ako bi rat zavisio od vere, onda rata ne bi ni bilo, jer su vere po pravilu vere u mir. Sve su svetske mere usvojile zlatno pravilo "ne čini drugome ono što ne bi želeo da on tebi učini". Tako u *Kuranu* stoji: "Istinski musliman je onaj ko ne uznemirava druge ljude, jezikom svojim i postupkom svojim". Vernici se mole za red i mir u sebi i u svetu, što znači da su mržnja i rat u opreci sa smislom vere, ali ne i u opreci sa verskom ideologijom. Može li onda ideolog jedne vere da govori u ime vere? Naravno da ne može, jer bi to bila vera protumačena u ideološkom ključu - s obzirom na interes pojedinca ili verske zajednice. Zato sv. Sava i reče: "Ako je pop grešan, molitva nije". Zar se u Jevanđelju po Marku ne ističe: "Dom moj zvaće se dom molitve za sve narode. A vi od njega načiniste hajdučku pećinu". K. Kastorijadis blizu je istine kada piše u *Usponu beznačajnosti*: "I ne znam da je bio makar i jedan jedini rat među hrišćanskim narodima u kojem dotične crkve ne bi blagoslovile oružja obeju zaraćenih strana. Državni je razlog beskrajno jači od praktičnog uma i Deset zapovijedi". Ovde se vrednost religije ne meri po njenim izvornim ili unutrašnjim značenjima, onako kako su ona data u otkrovenjima, već po izvedenim ili spoljašnjim ciljevima, onako kako oni odgovaraju interesima pojedinaca i grupa. Ovde se dešava izdaja vere. Niče viče: ideologija je koristan način pogrešnog tumačenja vere! Onaj ko mrzi u ime vere čini zločin protiv vere. Stara mudrost kaže: "Kloni se svađe, pa ćeš manje da grešiš". Ako se ideolozi verskih zajednica nastave da svađaju, onda se njihova svađa može završiti tišinom koja vlada na groblju.

Kako je bilo moguće da jedna vera, tako srodna judejskoj i hrišćanskoj, bude obeležena kao njima tuđe i kriva? Kako je bilo moguće da se vekovima osporava i odbacuje teološka jednostavnost, filozofska dubina, moralna čistota, poetska svežina i duhovna suština islama? Kako je bila moguća istorija prezira islama kada se zna da je islam deo našeg kulturnog identiteta i da je evropska kultura sačuvana zahvaljujući arapskom jeziku: dobro je poznata uloga islamske filozofije u prenošenju grčke misli na Zapad, pre bilo kakvog neposrednog dodira između grčkog

genija i zapadnog uma. Kako je bilo moguće da se baš islam u zapadno-evropskom svetu smatrao jeresi, paganstvom i đavolovom verom, a da takav prezir nije bio izražen prema drugim verama? Dobro je poznata uloga islamske filozofije u prenošenju grčke misli na zapad, pre bilo kakvog neposrednog dodira između grčkog genija i zapadnog uma.

Duboki su razlozi nerazumevanja, prezira i odbacivanja islamske vere: *psihološki* (strah od drugog i drukčijeg), *istorijski* (svest da je islam jeres, paganstvo, đavolova vera itd.), *teološki* (podeljenost hrišćanstva, jevanđelje iz druge ruke a ne objava, ikonografija itd.), *filozofski* (boga ne treba racionalno dokazivati, u njega se veruje), *sociološki* (zapadnom individualizmu suprotstavlja se uma kao zajednički način obožavanja – kolektivno se stavlja iznad individualnog). Razuman čovek ne može da se načudi neznanju ljudi o temeljnim zasadama islamske teologije, filozofije i kulture uopšte. Tu apsolutno vladaju predrasude i stereotipi: da je islam netrpeljiva vera, da je to ratnička vera (“sveti rat” ili “džihad”) itd. (značenje džihada, broj islamskih vernika, prihvatanje Kopta). U duhu zapadno-evropske tradicije druga vera razumeva se isključivo iz vlastite umesto da se dozvoli da ona pokaže kako samu sebe razume. Ne bi trebalo rasuđivati o drugim verama samo sa stanovišta vlastite vere, već dozvoliti mogućnost da one same sebe izlože, da progovore svojim sopstvenim značenjima. Dobro reče D. Tanasković: danas obrazovan čovek nema pravo na neznanje o islamu!

Danas se religije mere po tome koliko doprinose zajedničkom životu u razumevanju i ljubavi, a ne po tome u čemu se razlikuju teološki, filozofski, istorijski itd. Danas, dakle, svaku religiju treba vrednovati po tome u kojoj meri je spremna na dijalog, razumevanje i sporazumevanje sa drugim religijama radi zajedničkog dobra. Knjiga Karla-Jozefa Kušela nosi znakovit naslov *Od spornja ka natjecanju religija* – natjecanju u ljubavi, poverenju i spasenju članova *jedne* duhovne porodice. Jevrejski, hrišćanski i islamski vernici moraju postati svesni ove potrebe za zajedničkim spasenjem. Oni se ne mogu potvrđivati jedni protiv drugih, nego samo jedni sa drugima ili jedni pored drugih. Valja se još jednom prisetiti svetih reči iz *Kurana*: “Natječite se ko će više dobra učiniti”. Prave vernike ne bi trebalo ocenjivati s obzirom na to koliko istine i lepote ima u njihovoj veri, nego po tome koliko su razumeli i voleli druge radi svoje vere. Moć ljubavi može da izmiri razlike u veri.

“Budizam je postao jedina svetska religija koja ne poznaje nikakvu silu, nikakav program jeretika, nikakvu inkviziciju, nikakve procese vešticama, nikakve krstaške pohode” (K. Jaspers).

4. *Dijalog vernika sa onima koji ne veruju*

Svaki se pojedinac oseća izuzetnim kao što se i svaki narod smatra izabranim. Sa stanovišta jedne zvanične vere, svaki drugi oblik verovanja jeste nevera. Bezbožnicima se često nazivaju i narodi druge vere a ne samo ljudi bez vere ili neznabošci. Ovi nisu bili ljudi koji nisu verovali, nego nisu verovali u zvaničnog boga. Rimljani su tako prve hrišćane nazivali bezbožnicima. Katolici su protestante nazivali ateistima. Vidimo da se nevera uvek definiše u odnosu na zvaničnu veru.

Dostojevski ovo stanje duše izražava u *Zlim dusima* ovako: “Ako Stavrogin vjeruje, on ne vjeruje da vjeruje. Ako ne vjeruje, on ne vjeruje da ne vjeruje”. Poricanje vere ima ismisla samo u odnosu na veru, i zato obe spadaju u isti duhovno polje. Vernik i nevernik jesu dva zamenjiva

polu istog stava: vera se lomi u nemoći da se ostvari, nevera se rađa iz očajja što je vera izneverila! Otuda raskol – Raskoljnikov, kao što su primetili oni koji istražuju svet ideja i verovanja u delima velikog ruskog pisca.

Čovek svedoči o bogu na dvostruk način: njegovim priznanjem i njegovim poricanjem. Dok boga poriče, on ga se ne odriče. Pobuna protiv boga moguća je samo uz pretpostavku postojanja boga, inače je besmislena borba protiv nečeg što ne postoji. Ovaj ateizam i nesvesno priznaje da poriče nešto što jest a ne nešto što nije. Dostojevski ga je uporedio sa nekim ko baca čašu na protivnika: čim ga gađa, znači i da postoji, inače ne bi bacao u prazno! Pitanje koje postavlja indijska mudrost ovde je dobro došlo: “Kome je više potrebno savršenstvo: onome koji voli Boga ili onome koji ga mrzi?” Odgovor glasi: “Onome koji voli Boga potrebno je sedam reinkarnacija do savršenstva, a onome koji ga mrzi, potrebne su samo tri, jer onaj koji ga mrzi, više misli na njega, nego onaj koji ga voli”.

Ateisti poriču boga, i utoliko ne kidaju sve veze sa njim, ali ravnodušni za njega ne mare, i utoliko su krajnji domet nevere. Oni nisu protiv boga, već bez boga. Niti šta uzdižu, niti šta poriču, niti šta tvrde, niti u šta sumnjaju – verski nezaposleni ljudi. Duhovno dremaljivi i prazni, oni su stvarno nepristupačni za duhovni dodir – jer nemaju što razmeniti ili izmeniti. Bog je mrtav ne zato što su ga oni ubili, već zato što on za njih i njihov način života ništa ne znači.

Summary

- 1. What is a dialogue from an ontological point of view? - The difference between me and you makes it possible for us to talk to each other. A conversation with another is not in service of an external goal, but for the purpose of personal development. Whoever is unable to talk, is unfit for development: to give up on a conversation with another means to give up on oneself! When you get to know someone else, you have expanded yourself by another life.*
- 2. What is a dialogue from a gnoseological point of view? - Truth can be found where there are questions and answers. To be open for questions of another is to be open for another way of thinking. You and I start a conversation each with our own truth and end it with a new truth we were not aware of prior to our meeting. A synthesis of two different attitudes is gnoseologically more valuable than each individual attitudes alone.*
- 3. What is a dialogue from an axiological point of view? - In a conversation my questions and yours become our question. We are linked by those questions, and we are separated by answers. The final outcome of a dialogue is a value. It can be value of living together, truth as a value etc.*
- 4. What is a dialogue from a political point of view? - Every social relationship that is not in form of dialogue is, inevitably, oppression and violence. A true thinking and living through dialogue would mean that, by consequence, there would be no dogmatics among thinkers, no fanatics among believers, and no tyrants among politicians.*

Literatura

1. Brodel, F., *Mediteran, 1-2*, Geopoetika, Beograd 2001.
2. Djurant, V., *Doba vere, 1-2*, Narodna knjiga, Beograd 1998.
3. Elijade, M., *Istorija verovanja i religijskih ideja 1-3*, Prosveta, Beograd 1991.
4. James, W., *Raznolikosti religioznog iskustva*, Naprijed, Zagreb 1990.
5. Jerotić, V., *Staro i novo u hrišćanstvu*, Istočnik, Bograd 1996.
6. Jukić, J., *Religija u modernom industrijskom društvu*, Crkva u svijetu, Split 1973.
7. Jukić, J., *Budućnost religije*, MH, Split 1991.
8. Jukić, J., *Lica i maske svetoga*, KS, Zagreb 1997.
9. Kuschel, Karl-Josef, *Od sporenja k natjecanju religija*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb 2003.
10. Ling, T., *Istorija religija Istoka i Zapada*, SKZ, Beograd 1990.
11. Ostrogorski, G., *O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca*, Prosveta, Beograd 1970.
12. Stark, R. and Bainbridge, W. S., *The Future of Religion, Secularization, Revival, and Cult Formation*, University of California Press, Berkeley 1985.
13. Šarif, M. M., *Historija islamske filozofije 1-2*, A. Cesarec, Zagreb 1988.
14. Šušnjić, Đ., *Dijalog i tolerancija – iskustvo razlike*, Čigoja štampa, Beograd 1997.
15. Šušnjić, Đ., *Drama razumevanja – Od kulture govora prema kulturi razgovora*, Čigoja štampa, Beograd 2004.
16. Veber, A., *Tragično i istorija*, Dnevnik-Književna zajednica, Novi Sad 1987.
17. Veber, M., *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd 1976.
18. Vrcan, S., *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Glas Dalmacije, Split 2001.